

REVIEW

to the monograph of Yuri Hryhorovich KOVBASKO

"Functional transposition: an empirical study of locative-temporal prepositions, adverbs and conjunctions in the English language of the IX-XXI centuries" (Odessa: Helvetica Publishing House, 2021. 788 p.)

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію КОВБАСКА Юрія Григоровича

"Функціональна транспозиція: емпіричне дослідження локативно-темпоральних прийменників, прислівників та сполучників в англійській мові IX-XXI століть" (Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 788 с.)

Світлана КІЙКО

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

s.kiyko@chnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-4964-7043>

Леонід ГІКОВ

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

l.hikov@chnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-4911-483X>

Транспозиція як процес перетворення семантичної структури слова за умови збереження формальної структури, як переміщення мовного знака у невласливу йому комунікативну позицію, є надзвичайно актуальною темою і викликає особливий інтерес у дослідників. Безафіксальна транспозиція як феномен когнітивного плану відображає здатність людини встановлювати елементарні причинно-наслідкові зв'язки у світі. При цьому важливо зіставити старий, уже набутий досвід з новим і, таким чином, "задовільнити потребу в нових значеннях, пов'язавши їх з уже наявними значеннями" (*Кубрякова, 2004, с. 199; Langacker, 1987, с. 98*). У динаміці функція прагне звільнитися від стримувального впливу форми і отримати своєрідну самостійність, виконуючи в реченні невласні, не передбачені формою функції. Велика роль транспозиції у функціонуванні мови полягає в тому, що замкнуті в своїх категоріях знаки були б обмеженим джерелом засобів для задоволення значних потреб носіїв мови. Транспозиція дозволяє "обходитися без накопичення в пам'яті людини великої кількості позначень для все нових реалій, а висловлення збагачується і отримує різні відтінки" (*Бабайцева, 2000; пор. Кійко, 2014, с. 348-349; Talmy, 1988*).

Проте попри довгу історію вивчення перехідності між частинами мови, явище функціональної транспозиції досі не отримало комплексного всебічного розгляду і наразі залишається дискусійним, на що вказує велика кількість термінів для позначення цього явища (конверсія, нульова деривація, транскатегоризація, трансформація, безафіксний словотвір тощо) та різні підходи до його тлумачення. З огляду на сказане вище, зазначаємо *актуальність і своєчасність* монографії Ю.Г. Ковбаска, яка написана в царині етимологічного функціоналізму в руслі комунікативно-функціональної та когнітивно-дискурсивної парадигм і присвячена вивченню загальних закономірностей системної організації і розвитку функціональної транспозиції в англійській мові.

Об'єктом дослідження автор обрав процес функціональної транспозиції в англійській мові IX–XXI століть. *Предмет* дослідження – система відношень між прийменниками, прислівниками і сполучниками як частинами мови, що зазнали функціональної транспозиції. *Теоретичний матеріал* дослідження становлять понад 400 прескриптивних і дескриптивних граматик англійської мови XVIII–XXI століть, опубліковані у США, Великобританії, Канаді протягом вказаного періоду. *Фактичний матеріал* дослідження охоплює 17 838 прикладів

вживання одиниць давньоанглійського періоду, 37 538 прикладів з художньої і публіцистичної латератури середньоанглійського періоду і 22 408 прикладів з джерел ранньонovoанглійського періоду, отриманих методом суцільної вибірки з Гельсинського корпусу. За допомогою програм автоматичної обробки корпусів *Lancsbox* і *AntConc* розглянуто і проаналізовано 1 447 852 прикладів з Корпусу текстів пізнього новоанглійського періоду. Аналіз сучасного англійського періоду здійснено на основі даних про вживання досліджуваних одиниць у понад 50 млн. прикладах з Британського національного корпусу, Корпусу історичної американської англійської мови і Корпусу сучасної американської англійської мови (Ковбаско, 2021, с. 67-68). Це вагома і надзвичайно велика за обсягом вибірка, яка дозволяє отримати об'єктивні і неупереджені результати. Проведений дефініційний і корпусний аналіз дали змогу автору сформулювати остаточний перелік локативно-темпоральних одиниць (36 базових лексем), що з моменту свого формування в мові зазнали функціональної транспозиції і наразі трактуються як прийменники та прислівники та / чи сполучники часу / місця (Ковбаско, 2021, с. 60).

Наукова новизна монографії Ю.Г. Ковбаска полягає в тому, що в ній уперше запропоновано й обґрунтовано бачення функціональної транспозиції як діахронійного процесу і синхронійного явища, що не є одним із видів словотвірних процесів. Автор розпрацював напрям етимологічного функціоналізму, який полягає у першочерговому залученні етимологічних даних при дослідженні тріади "форма-функція-значення", а також запропонував і успішно валідував алгоритм аналізу функціональної транспозиції. *Уперше* проаналізовано 400 англійських граматик XVIII–XXI століть, ґрунтовно описано співвідношення лексико-граматичних класів прийменників, сполучників, прислівників і часток в англійській граматичній традиції і виокремлено семантико-синтаксичний, формально-семантичний, морфолого-функціональний та прагмакогнітивний підходи до взаємодії між частинами мови (Ковбаско, 2021, с. 87-151).

У монографії запропоноване нове авторське бачення функціональної транспозиції як "когнітивно і комунікативно зумовленого діахронійно-синхронійного процесу та його результату, що передбачає здатність лексико-граматичних одиниць шляхом граматикизації чи лексикалізації без використання морфологічних та/чи синтаксичних маркерів реалізовувати функції, притаманні транспонованим частинам мови, і водночас залишатися в межах власної вихідної частини мови" (Ковбаско, 2021, с. 49). У руслі такого підходу деякі твердження автора видаються дискусійними, як-от: внаслідок транспозиційних процесів "у мові не формуються нові лексичні одиниці, а відбувається перехід одиниці з одного класу в інший з метою реалізації функцій, притаманних транспонованому класу, а одиниця залишається репрезентантом свого вихідного класу" (Ковбаско, 2021, с. 49). Це означає, що транспонована одиниця перейшла з одного класу в інший, проте навіть у новій функції залишається репрезентантом свого класу. Автор наводить у монографії численні приклади успішної транспозиції, при якій лексеми не поривають з вихідним лексико-граматичним класом, як-от: прийменники *till* і *until* перейшли у сполучники, проте залишаються прийменниками. З іншого боку, як вторинні знаки з іншою категорійною належністю вони є сполучниками. Крім того, не зовсім зрозуміло, як трактувати лексико-граматичні одиниці за сценарієм розвитку «D» (Ковбаско, 2021, с. 19), коли вони систематично функціонують у межах транспонованого лексико-граматичного класу і повністю перестають виконувати функції вихідного лексико-граматичного класу. Проте категоричні судження автора щодо ролі транспонованої одиниці як репрезентанта свого вихідного класу дещо згладжуються висновками, що „у 50 % випадків функціональна транспозиція прислівників в категорію прийменника та сполучника була обґрунтованою та призвела до переваги транспонованої категорії над вихідною” (Ковбаско, 2021, с. 741). Оскільки "функціональна транспозиція як процес та його результат перебуває в постійній динаміці" (Ковбаско, 2021, с. 741), то суттєві відмінності між вихідною і кінцевою лексико-граматичною належністю певної лексеми можливі тільки у випадку тривалого розвитку категорій, що супроводжується актуалізацією різноманітних лінгвальних та екстралінгвальних факторів.

Значну увагу автор приділив вивченню і опису принципів розмежування

функціональної транспозиції й інших типів переходів між частинами мови і розроблено методу дослідження функціональної транспозиції на основі аналізу функціональної семантики та корпусного аналізу функціонування прийменників, прислівників і сполучників у діяхронії. Застосований комплексний підхід допоміг Ю.Г. Ковбаску отримати вагомі результати для германського, загального і порівняльно-історичного мовознавства, розробити теорію функціональної транспозиції як окремого типу відношень, що спостерігаються між закритими та відкритими класами слів, розмежувати функціональну транспозицію та інші типи переходів між частинами мови (трансляцію, нульову деривацію, конверсію, перехідність, транскатегорійність, рекатегоризацію), детально описати функціональну транспозицію між прийменниками, прислівниками та сполучниками англійської мови, починаючи з IX століття і аж до 2020 року.

Монографія складається з переліку умовних скорочень, передмови, семи розділів з висновками, загальних висновків, бібліографії (589 наукових джерел, 14 лексикографічних джерел, 6 джерел ілюстративного матеріалу). У передмові Ю.Г. Ковбаско детально обґрунтував актуальність теми дослідження, розробив і окреслив можливі сценарії розвитку функціональної транспозиції в англійській мові, розмежував функціональну транспозицію як *процес*, що має початок, період становлення і завершується інституціоналізацією, і як *результат* – використання одиниці "в межах транспонованої категорії шляхом реалізації функцій, притаманних цій частині мови, та з метою досягнення мовцем власних комунікативно-прагматичних цілей" (Ковбаско, 2021, с. 14-22).

У першому розділі монографії „Функціональна транспозиція у світлі сучасної лінгвістики” (с. 23-50) Ю.Г. Ковбаско виокремив основні вектори дослідження транспозиційних явищ – семантико-синтаксичний (підрозділ 1.1), формально-семантичний (підрозділ 1.2), морфолого-функційний (1.3) і прагмакогнітивний підходи (підрозділ 1.4) та проаналізував термінологію на позначення транспозиційних явищ (підрозділ 1.5). Автор вдало обґрунтовує власну наукову дескрипцію функціональної транспозиції на тлі суміжних термінів і понять та виокремлює загальні критерії аналізу і опису досліджуваного явища. Застосований комплексний підхід допоміг Ю.Г. Ковбаску розробити теорію функціональної транспозиції як окремого типу відношень, що спостерігаються між закритими та відкритими класами слів, та розмежувати функціональну транспозицію й інші типи переходів між частинами мови (трансляцію, нульову деривацію, конверсію, перехідність, транскатегорійність, рекатегоризацію тощо). Автор слушно наголошує на необхідності комплексного вивчення функціональної транспозиції з огляду на її *мультиаспектний ретроспективний характер*, який дозволяє інтерпретувати функціональну транспозицію в межах діяхронійного процесу і його синхронійного результату.

У другому розділі "Алгоритм дослідження функціональної транспозиції" (с. 51–75) Ю.Г. Ковбаско на високому науково-методичному рівні охарактеризував матеріал дослідження і алгоритм його відбору (підрозділ 2.1) та окреслив процедуру аналізу функціональної транспозиції (підрозділ 2.2).

Методологічні операційні процедури відбуваються у кілька етапів. На першому етапі автор грамотно ідентифікував, систематизував і уклав корпус об'єктів функціональної транспозиції – прийменників, сполучників і прислівників шляхом аналізу, індукції та методом вибірки. За допомогою ретельно проведеного компонентного аналізу виокремлено 61 прийменник, що репрезентує сему простору та / чи часу, а на основі детального дефініційного аналізу встановлено випадки перехрещення цих одиниць у межах лексико-граматичних класів прийменників, сполучників та / чи прислівників.

На другому етапі Ю.Г. Ковбаско розробив і застосував комплексний підхід до аналізу та опису функціональної транспозиції в англійській мові, що базується на історичному аналізі лексико-граматичних одиниць та їхніх вихідних семантичних компонентів. Автор ретельно опрацював першоджерела досліджуваних одиниць, встановив періоди їхньої появи в мові, семантичні компоненти значення, що були першочерговими або другорядними, первинними або набутими.

Наступним етапом дослідження став детальний діахронійний корпусний аналіз, що дозволив простежити процес функціональної транспозиції від зародження одиниці до її поточної стадії розвитку і репрезентує проміжні етапи, без яких неможливо зрозуміти явище функціональної транспозиції у комплексі. Разом з тим, хотілося би зауважити, що для зіставного аналізу варто було б виокремити однакові за тривалістю історичні періоди, щоб уникати розбіжностей на кшталт 850–950 роки, 950–1050 роки тощо тривалістю 100 років кожен (загалом 5 періодів), 1350–1420 роки, 1850–1920 роки тощо тривалістю 70 років кожен (загалом 8 періодів), один період тривалістю 80 років (1420–1500 роки) і один період тривалістю 30 років (1990–2020 роки). Можливо, доцільніше було б створити вибірку, де періоди прив'язані до історичних, соціальних, культурних факторів на основі детальної періодизації історії англійської мови з виокремленням підперіодів на кшталт ранньо- і пізньодавньоанглійського чи ранньота пізньоновоанглійського періодів. Проте дуже детальний поділ емпіричного матеріалу дозволив автору отримати, безсумнівно, нові вагомі дані щодо функціональної транспозиції самостійних і службових частин мови.

На останньому етапі автор залучив до аналізу шкалу ранжування ступеня розвитку одиниць, яка базується на статистичних даних діахронійного корпусного дослідження й дала змогу підтвердити розроблені чотири сценарії розвитку функціональної транспозиції.

У третьому розділі "Парадигма частин мови у діахронії" (с. 76–109) Ю.Г. Ковбаско сфокусував свою увагу як на архетипних, так і на сучасних підходах до вивчення частин мови в лінгвістиці. При цьому автор на основі чітких критеріїв розмежовує модифіковані й альтернативні восьмикомпонентні класифікації, змішані й альтернативні дев'ятикомпонентні класифікації, мало- і багатокомпонентні класифікації, а також детально описує класичні й сучасні підходи до вивчення прийменників, прислівників, сполучників і часток. Вельми схвальною видається спроба автора критично узагальнити різні підходи до інтерпретації прийменників, прислівників, сполучників та часток у 400 дескриптивних та прескриптивних граматиках англійської мови, опублікованих у Великобританії, США та Канаді починаючи з 1668 року. У розділі також ретельно описано тенденції й особливості розвитку зазначених лексико-граматичних класів у межах кількох історичних зрізів, що формують уявлення про їхнє становлення.

Четвертий розділ "Співвідношення категорій прийменників, прислівників, сполучників та часток у діахронії" (с. 110–153) присвячений класичним і новітнім підходам до вивчення категорій прийменників, прислівників, сполучників і часток. Окрему увагу приділено точкам перетину між прийменниками, прислівниками, сполучниками і частками, що лежать в основі явища функціональної транспозиції. У монографії доведено неефективність підходу в межах тріади "форма-функція-значення" при визначенні граматико-категорійної приналежності частин мови і логічно й послідовно обґрунтовано важливість залучення етимологічних даних до вивчення теорії частин мови.

У п'ятому розділі "Функціональна транспозиція локативно-темпоральних прийменників, прислівників і сполучників у діахронному зрізі англійської мови" (с. 154–216) Ю.Г. Ковбаско встановив вихідні лексико-граматичні класи кожної лексико-граматичної одиниці та детально описав їх функціональні транспозиції. Новою у досліджуваній царині, без сумніву, є спроба простежити ключові етапи функціонування локативно-темпоральних прийменників, прислівників і сполучників у мовленні та описати передумови, що сприяли функціональній транспозиції. Автор узагальнив ступінь розвитку і обґрунтованість функціональної транспозиції у випадку кожної з одиниць та розробив низку таблиць і графів, завдяки яким унаочнено процес функціональної транспозиції досліджуваних одиниць.

Шостий розділ "Функціональна транспозиція локативно-темпоральних прийменників і сполучників" (с. 217–247) Ю.Г. Ковбаско присвятив особливостям функціональної транспозиції лексем *till* і *until*, які наразі належать до лексико-граматичних класів прийменників і сполучників. Ґрунтовно прослідковано становлення обох лексико-граматичних одиниць з моменту їхньої появи в мові, детально простежено їхню функціональну транспозицію,

обґрунтовано функціональну транспозицію *till* і *until* до лексико-граматичного класу сполучника. Всі висновки унаочнено у 5 таблицях і 2 графах.

У сьомому розділі "Функціональна транспозиція локативно-темпоральних прийменників і прислівників" (с. 248–736) Ю.Г. Ковбаско ґрунтовно дослідив найчисленнішу групу лексико-граматичних одиниць, що протягом історичного розвитку англійської мови зазнали повної чи часткової функціональної транспозиції і на сучасному етапі перехрещуються в межах прийменників і прислівників. Автор встановив, що повністю успішним процес функціональної транспозиції був стосовно прийменників *along* і *around* і прислівників *aboard*, *alongside*, *astride*, *behind*, *inside*, *opposite*, *within*. На численних прикладах доведено, що перехрещення лексико-граматичних одиниць *near* і *underneath* не спричинене транспозиційними процесами. Для більшої валідності сформульованих висновків Ю.Г. Ковбаско підкріплює їх наведенням відносних кількісних показників у 73 таблицях. Автор розробив також 31 граф та 1 схему з метою унаочнення процесів розвитку і транспозиції кожної досліджуваної одиниці.

У Висновках (с. 737-741) підсумовуються результати виконаного дослідження, а саме: ключовою особливістю функціональної транспозиції є "обов'язкова наявність спільної семи (з огляду на об'єкт дослідження це семи локативності та/чи темпоральності, на основі яких відбувається транспонування одиниці з вихідного лексико-граматичного класу)" (Ковбаско 2021, с. 738-740). Оскільки в класичній тріаді "форма-значення-функція" перші два компоненти транспонованих одиниць є ідентичними, автор висновок, що "транспозиція одиниць з однієї частини мови в іншу відбувається саме для реалізації функцій останньої" (Ковбаско 2021, с. 740). В основі функціональної транспозиції лежать діахронійні процеси лексикалізації чи граматикизації, що є результатом когнітивної і комунікативної діяльності мовців на кожному етапі розвитку певної лексико-граматичної одиниці. Актуальність комунікативних моделей залежить від низки лінгвальних та екстралінгвальних чинників, з огляду на які частота вживання комунікативних моделей може зростати чи спадати. Це безпосередньо впливає на сценарій розвитку функціональної транспозиції, уможливує прогнозування подальшого розвитку досліджуваних одиниць. Варто, однак, зазначити, що автор не уточнює, які саме лінгвальні та позалінгвальні чинники впливають на актуальність комунікативних моделей. Спорадично у тексті монографії наявні окремі пояснення на кшталт метафоризації значень прийменника чи прислівника, розширення можливих типів додатків, введення нових лексичних одиниць на позначення транспортних засобів, змін у літературних жанрах, змін у функціональних стилях, принципу економії, розвитку та розширення когнітивних процесів, еліпсису, нормалізації синтаксичного порядку слів у реченні, перекладу значної кількості латинських текстів і розвитку нових соціокультурних сфер, розвитку мови. Бажано було б детальніше зупинитися на цьому питанні і узагальнити різні лінгвальні і позалінгвальні чинники у висновках.

Загалом, структуру монографії можна схарактеризувати як таку, що логічно підпорядковується поставленій меті. Композиція розділів відповідає послідовності конкретних завдань, що успішно вирішуються. Основні теоретичні положення та висновки роботи добре аргументовані й підкріплені доречними прикладами. Список використаних джерел відповідає принципу достатності; це надзвичайно велика кількість опрацьованої літератури, упорядкування якої здійснено автором згідно з останніми бібліографічними вимогами.

Вагомі результати дослідження, без сумніву, можуть бути корисними у викладанні лекційно-семінарських курсів, пов'язаних з семантикою, морфологією і синтаксисом англійської мови (розділи "Історична морфологія англійської мови", "Історичний синтаксис англійської мови", "Розвиток словникового складу в давньо-, середньо- і новоанглійському періодах"), теоретичної граматики (розділи "Частини мови в англійській мові", "Типологія семантико-синтаксичних відношень"), лексикології англійської мови (розділи "Етимологія", "Лексична семантика"), загального мовознавства (розділи "Еволюція та розвиток мови", "Теорія частин мови"). Матеріали монографії можуть бути застосовані при укладанні словників, довідників, посібників і методичних рекомендацій із загального мовознавства, історії, граматики і лексикології англійської мови.

На підставі детального ознайомлення з монографією Ю.Г. Ковбаска "Функціональна транспозиція: емпіричне дослідження локативно-темпоральних прийменників, прислівників та сполучників в англійській мові IX-XXI століть", вважаємо, що ця ґрунтовна праця є оригінальним завершеним дослідженням, в якому порушено й успішно вирішено низку вагомих наукових завдань. У монографії обґрунтовано науково-термінологічний статус функціональної транспозиції у системі англійських самостійних і службових слів, уточнено визначення поняття "функціональної транспозиції" на тлі суміжних термінів і понять як динамічного і складного комунікативно-функційного і когнітивно-дискурсивного явища. Автор розробив методологію для нового напрямку "етимологічного функціоналізму", в основу якого покладено виокремлення етимологічного компонента та його залученні до класичної тріади "форма-функція-значення". Дослідження особливостей функціональної транспозиції як процесу, так і результату, що приводить до функціонування лексичних одиниць у межах транспонованих лексико-граматичних класів, є вагомим внеском у діахронічну і функціональну лінгвістику. Для вирішення таких завдань дослідник повинен мати ґрунтовну наукову базу, бути добре обізнаним з фаховою літературою, основними напрямками порівняльно-історичної, комунікативно-функційної і когнітивно-дискурсивної лінгвістичних парадигм, що й успішно продемонстрував Ю.Г. Ковбаско в монографії.

Рекомендуємо монографію всім, хто цікавиться ґрунтовними дослідженнями в царині корпусної лінгвістики, функціональної граматики, функціональної семантики, теорії комунікації, соціолінгвістики та психолінгвістики.

Список літератури

- Бабайцева В.В. Явления переходности в грамматике русского языка. М.: Дрофа, 2000. 638 с.
Кійко С.В. Омонімія в мові і мовленні : монографія. Чернівці: Родовід, 2014. 544 с.
Ковбаско Ю. Г. Функціональна транспозиція: емпіричне дослідження локативно-темпоральних прийменників, прислівників та сполучників в англійській мові IX-XXI століть : монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 788 с.
Кубрякова Е.С. Язык и знание. М.: Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar. Stanford: Univ. Press, 1987. Vol. 1: Theoretical Prerequisites. 516 p.
Talmy L. Force Dynamics in Language and Cognition. Cognitive Science. 1988. No. 12. P. 49-100.

References

- Babaitseva V.V. Yavleniya perekhodnosti v grammatike russkogo yazyka. M.: Drofa, 2000. 638 s.
Kiiko S.V. Omonimiya v movi i movlenni : monohrafiya. Chernivtsi: Rodovid, 2014. 544 s.
Kovbasko Yu. H. Funktsionalna transpozysii: empyrychne doslidzhennia lokatyvno-temporalnykh pryimennykiv, pryslivnykiv ta spoluchnykiv v anhliiskii movi IX-XXI stolit : monohrafiia. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2021. 788 s.
Kubriakova E.S. Yazyk i znaniye. M.: Yazyki slavianskoy kultury, 2004. 560 s.
Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar. Stanford: Univ. Press, 1987. Vol. 1: Theoretical Prerequisites. 516 p.
Talmy L. Force Dynamics in Language and Cognition. Cognitive Science. 1988. No. 12. P. 49-100.